

20. Радзівська С.О. Глобальна економіка: конспект лекцій для студентів економічних напрямів підготовки усіх форм навчання / С.О. Радзівська. – К. : «СІК ГРУП УКРАЇНА», 2015. – 344 с.
21. Сардак С.Е. Глобальна регуляторна система розвитку людських ресурсів: дис. д-ра екон. наук / Сардак Сергій Едуардович. – К., 2014. – 566 с.
22. Mann M. Prodi Urges Fundamental Debate on Future of EU / M. Mann // Financial Times. – February 14, 2001. – P. 1.
23. Гриценко А.А. Становлення інформаційно-мережевої економіки як основи правової економіки / А.А. Гриценко, О.А. Гриценко // Економічна теорія та право. – 2016. – № 4 (27). – С. 49–56.

УДК 94:316.7+008(477)

Бондарець М.В.

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПІДХОДУ

У роботі проаналізовано сучасні концепції визначення соціокультурної ідентичності України у різні періоди її історичного розвитку. Застосовано багатомірний підхід до поняття «цивілізація», який дає змогу провести порівняльний аналіз характерних рис політичних, духовних і соціокультурних структур конкретних регіонів та цивілізацій.

Ключові слова: соціально-культурна ідентичність, цивілізаційний підхід, європейські цінності, цивілізація, міжцивілізаційна ідентичність.

Бондарець М.В. Социально-культурная идентичность Украины в контексте цивилизационного подхода

В работе проанализированы современные концепции определения социально-культурной идентичности Украины в разные периоды ее исторического развития. Применен многомерный подход до понятия «цивилизация», который дает возможность провести сравнительный анализ характерных черт политических, духовных и социокультурных структур конкретных регионов и цивилизаций.

Ключевые слова: социально-культурная идентичность, цивилизационный подход, европейские ценности, цивилизация, межцивилизационная идентичность.

Bondarets M.V. Socio-cultural identity of Ukraine in the context of the civilization approach

The paper analyzes modern concepts of determining the socio-cultural identity of Ukraine in different periods of its historical development. A multidimensional approach has been applied to the notion of "civilization", which makes it possible to carry out a comparative analysis of the characteristic features of political, spiritual and sociocultural structures of specific regions and civilizations.

Key words: socio-cultural identity, civilizational approach, European values, civilization, intercivilizational identity.

Актуальність застосування цивілізаційного підходу до визначення соціокультурної ідентичності України у різні періоди української історії пов'язана з пошуками та обґрунтуванням подальших векторів сучасного

розвитку України, які мали б співвідноситись з її історичним цивілізаційним місцем та відповідати її соціокультурній ідентичності.

Після проголошення незалежності у науковій думці найбільшого поширення набула концепція європейської соціокультурної ідентичності України, де вона представлена як невід'ємна складова історичного розвитку Європейської цивілізації. У зв'язку з остаточним визначенням вектору соціально-економічного розвитку України – поступової інтеграції до Євросоюзу та НАТО на сучасному етапі глобалізованого розвитку, науковці зосередились на обґрунтуванні саме європейської соціокультурної ідентичності України.

Серед праць, в яких Україна розглядається як частина європейської цивілізації варто виділити роботи вітчизняних дослідників Л.Залізняка, Л.Зашкільняка, С.Кримського тощо. Обґрунтування європейської цивілізаційної ідентичності України відбувається й у концепції пограничних територій, або фронтір-студій В.Брехуненка, С.Леп'явка. Ідею міжцивілізаційного або маргінального статусу України розвинуто в працях О.Пріцака, І.Кураса, І.Шевченка, Н.Яковенко та інших.

Окремі українські вчені описують Україну як складову цивілізації, що соціокультурно співпадає з Росією. Разом з тим, Україна в них є або центром, як в концепції слов'янської цивілізації Ю.Теплицького [1], або її рівноправним членом, як у Ю.Павленка [2]. У Ю.Теплицького це пояснюється цивілізаційною спадщиною від Київської Русі до сучасної України. В цивілізаційній моделі світу Ю.Павленка Україна належить до східнослов'янсько-православної цивілізації, яка разом з Білоруссю, Росією та Заходом відносяться до макрохристиянського цивілізаційного світу. Тому обговорення європейського статусу України, на думку автора цієї моделі, в межах даної концепції представляється некоректним.

Метою статті є порівняльний аналіз трансформації сучасних концепцій визначення соціокультурної ідентичності України у різні періоди її історичного розвитку

Звернемось до аналізу численних наукових праць, де автори більш різко розмежовують Україну з Росією у цивілізаційному аспекті. Аналізуючи історичний шлях України і Росії, Л.Залізняк звертається до часів виникнення Московської держави та Київської Русі і вказує на різницю в умовах їх розвитку. Він стверджує, що Україна ще з часів Київської Русі і до кінця XVIII ст. була нерозривно пов'язана з Європою, а

Росія у той же час розвивалася як деспотія по східному типу. Саме ці чинники і зумовили належність України і Росії до різних типів цивілізацій – Європейської та Євразійської [3]. Інший вітчизняний дослідник В.Литвин підтримує загальноєвропейський цивілізаційний історичний напрям розвитку України та наголошує, що розбіжності можуть торкатися лише питання гіпотетичного приєднання України до Заходу чи Сходу Європи.

Деякі вчені, аргументуючи саме європейський цивілізаційний напрям розвитку України, акцентують увагу на наявності певних європейських соціокультурних цінностей українського суспільства, таких як історичні традиції демократії та індивідуалізму, що є, на їх думку, додатковим чинником обґрунтування соціокультурної приналежності України до європейської цивілізації [4]. Інші дослідники вважають, що українцям притаманний «візантійський» менталітет, що суттєво ускладнює її просування на шляху європейського реформування.

В сучасному науковому середовищі широкого визнання набула концепція Середньої або Центрально-Східної Європи, яка також обґрунтовує належність України до європейської цивілізації. Так, В.Горський констатує наявність Західної, Східної та Середньої або Центральної Європи, а саму Європу вважає абстрактним поняттям у контексті культурної цілісності. На його думку, географічно Україна знаходиться між східним кордоном Середньої Європи та західним рубежем Східної Європи, де і відбувається процес європейської ідентифікації України [5]. С.Кримський у своїх роботах також вказує на те, що за географічним положенням, історією, культурою, етико-релігійними цінностями Україна належить до центральноєвропейського виду західної цивілізації [6]. Натомість Л.Зашкільняк вважає регіон ЦСЄ, насамперед, інтелектуальною конструкцією, але з іншого боку – місцем стикування різних цивілізаційних потоків, які створювали «пограниччя» культур, котрі стали зоною формування європейської цивілізації. Причому Україна географічно входить до соціокультурного ареалу ЦСЄ й автоматично стає частиною її історичного розвитку [7].

Обґрунтування європейської цивілізаційної ідентичності України відбувається й у концепції пограничних територій, або фронтір-студій Л.Залізняка, В.Брехуненка, С.Леп'явка, де вона ідентифікується як східна частина Великого Кордону Європи зі Степом. Ця концепція зазнала певних змін у вітчизняній історичній науці завдяки ідеї американського вченого

С.Ханингтона про маргінальний статус територій, що знаходяться на стижах великих цивілізацій. У цьому контексті Україна постає вже не як складова європейського цивілізаційного простору, а як перехідна територія, що має маргінальний міжцивілізаційний статус.

У науковому колі поширення ідеї міжцивілізаційного статусу України відбувалося завдяки концепції історії України О.Пріцака, яка у подальшому зазнала інтерпретації у різних підходах до визначення міжцивілізаційної ідентичності України [8]. Один з цих підходів, представлений авторським колективом вчених – В.Кременем, Д.Табачником, В.Ткаченком, базується на ідеї, що Україна є маргінальною перехідною територією між Сходом і Заходом [9]. Згідно їхньої думки, самовизначення України має відбуватися в межах «Схід – Захід» або «Європа чи Євразія». Це пов'язано з історичним існуванням України як пограничної територій між кочовим Степом та осілим Лісостепом, де державні утворення розвивалися на пограниччі впливу візантійської православної та римської західної цивілізацій. Спираючись на концепцію О.Пріцака, дослідники підкреслюють, що Україна протягом свого історичного поступу була перехрестям багатьох культур і релігій. А тому, вона мала можливості як до злиття різноманітних міфологічних та культурно-історичних традицій, так і асимілювала усі суперечності такого положення, як то: осіла і кочова державність, християнство та іслам, католицизм і православ'я тощо.

На думку авторів Україна впродовж свого історичного поступу намагалася поєднати греко-візантійську та західну традиції в єдину синтетичну модель, наближаючись до неї в період Київської Русі та козацтва XVII ст., однак зазнала на цьому шляху невдачі. Тому, подальший історичний розвиток України полягає у гармонізації відносини як з Росією, так і з Заходом та визначенні тієї культурної основи, яка б допомогла стабілізувати суспільний поступ держави відповідно до головного соціокультурного закону А.Ахієзера, що полягає у досягненні та дотриманні співмірності соціальних змін з культурним потенціалом.

Ця ідея набула розвитку у працях І.Кураса, який наголошував на необхідності синтезу та гармонізації культурних надбань Сходу і Заходу в соціокультурному просторі сучасної України [10].

Адепти іншого підходу у визначенні міжцивілізаційного статусу України – Н.Яковенко та І.Шевченко. Їхній підхід базується на твердженні,

що Україна є результатом синтезу соціокультурних впливів Сходу і Заходу, висувають положення про те, що такий синтез є діалектичною рушійною силою її історичного поступу і в цьому контексті Україна є унікальною цивілізацією. Полемізуючи з концепцією Кременя-Табачника-Ткаченка, в якій Україна предстала як «окраїна» або «погранничя», Н.Яковенко визначає Україну як країну, яка має певну територіальну цілісність, тому що є «країною краю» [11]. Вона також висловлює незгоду з концепцією О.Пріцака, який вважає, що українська територія як предмет історичного дослідження має відповідати сучасній політичній території України, яка співпадає з етнографічними кордонами поселення українців. Н.Яковенко вказує на неприродність сучасних соціокультурних кордонів України, які склалися здебільшого політичним, а не еволюційним шляхом. До того ж вона пропонує змінити традиційний європоцентричний погляд на Схід-Захід.

Якщо Захід в її інтерпретації практично не зазнає модифікацій і залишається на кордоні Сяну і Західного Бугу, то візантійський Схід зазнає суттєвих змін. Згідно її концепції, у XV ст. він перетворюється на три геокультурні напрями: неовізантійську Північ з центром в Москві, розвинутий мусульманський Південь – Бахчисарай та Стамбул і справжній Схід, що являв собою Великий Степ з прилеглими до України територіями Дикого Поля Приазов'я та майбутньої Слобожанщини. На думку дослідниці, у XV–XVIII ст. кожний із цих просторів залишив власний слід в українській історії і формуванні сучасного обличчя України. Ці різні соціокультурні витоки і є цивілізаційною основою України, міжцивілізаційним центром синтезу якої виступає київське протокраїнське ядро. Воно було центром тяжіння, до якого приєднувалися регіональні етнічні одиниці, котрі і сформували єдину цілісність та усталені обриси території України XX ст. Погляд на історико-культурне довкілля під цим кутом зору дозволяє збагнути всю різноманітність української культури від побуту до суспільного життя.

Цей підхід підтримує І.Шевченко, який наводить приклади синтезу східного і західного впливів в архітектурі, менталітеті, українському національному одязі тощо. Отже, врахування східних і західних, а також північних і південних цивілізаційних впливів на формування соціокультурної ідентичності України пояснює, на думку вчених, поліетнічний рубіжний характер держави, яка розташована між заходом

Великого Євразійського степу та етнічними кордонами західноєвропейської, слов'янської й ісламської цивілізацій.

Представники третього підходу наголошують на тому, що Україна, як результат синтезу соціокультурних впливів Сходу і Заходу, являє собою унікальну цивілізацію. Базовою засадою цього підходу стала ідея академіка О.Пріцака, що була сформульована на початку 1990-х років, про те, що в результаті зникнення державних утворень і цивілізацій з території України протягом двох останніх століть панівною стала саме українська цивілізація *par excellence*. Тому, предметом дослідження історії України має виступати історичні процеси, котрі призвели до зникнення низки цивілізацій на території України та інтегрували їх релікти в українській цивілізації-державі. Поширенню цієї ідеї сприяли нові політичні реалії перших років незалежності України, коли виникла потреба у формуванні національного історичного міфу, а також прагнення до радикального розведення української і російської історії.

Ідея цивілізаційної унікальності України була розроблена в рамках концепції постмодерної цивілізації, яка поєднує національні та цивілізаційні виміри історичного процесу та актуалізує аналіз історичного розвитку етносів та націй. Незважаючи на різноманітність існуючих визначень поняття «цивілізація» при застосуванні цивілізаційного підходу для дослідження цивілізаційної унікальності України, доречним, на погляд ряду провідних українських науковців, є поняття цивілізації у значенні регіонального утворення, яке формується на засадах як міжетнічних взаємодій, так і інших впливів, які мають геополітичний, релігійний та мовно-лінгвістичний характер [12, 13].

Аналізуючи цивілізаційну компоненту в українському соціокультурному просторі деякі дослідники вказують на важливість цивілізаційного вибору для усвідомлення національної ідентичності населенням України, тому що ні європейська, ні євразійська ідентичності не мають переважного впливу на її формування. Тому соціокультурна ідентичність України може бути представлена як цивілізаційний простір синтезу впливів Сходу і Заходу, Півночі та Півдня, або як унікальна регіональна цивілізація, що з'явилася у результаті такого синтезу та асиміляції усіх сторонніх цивілізаційних впливів в процесі власного історичного розвитку. На користь цього свідчить наявність релігійної основи цивілізаційної унікальності України, що знайшла свій прояв у

феномені українського православ'я. Якщо у період виникнення та розповсюдження воно зберігало ідентичність візантійському, то після XII ст. воно формувалося вже як український різновид східного православ'я, в якому було синтезовано українську духовність та православ'я.

На думку М. Михальченка, цивілізація може як збігатися з національними кордонами, так і виходити за них, як світова чи людська цивілізація. Відповідно до цього, українська цивілізація в його роботах визначається як мікроцивілізація, що зароджувалася у часи Київської Русі, як українська етнічна цивілізація, а в Новітній період своєї історії зазнала трансформації в українську політичну цивілізацію [14].

Останнім часом цивілізаційна теорія поповнилася новими підходами до визначення поняття «цивілізація» через поширення процесів глобалізації всесвітньої цивілізації, який супроводжується регіоналізацією цивілізацій, створенням нових субрегіональних цивілізацій, котрі класифікуються за релігійним, економічним, політичним та іншими критеріями, а також зростанням активності локальних цивілізацій на державній та етнічній основах. Багатомірний підхід до поняття цивілізації дає змогу глибше розглянути конкретні типи цивілізаційного устрою суспільств, здійснити порівняльний аналіз характерних рис політичних, духовних і соціокультурних структур конкретних регіонів та цивілізацій.

Отже, узагальнімо головні напрями визначення цивілізаційної ідентичності України в сучасній історичній науці. Це, з одного боку, співставлення України з Європейською цивілізацією, а з іншого – відмежування в цивілізаційному контексті від Росії, яка є Сходом або Азією відносно України.

Найбільше адептів має європейський напрям обґрунтування цивілізаційної ідентичності України, в якому вона визначається як складова Європейської цивілізації, частина Центрально-Східної Європи або окраїна східного кордону Європейської цивілізації. Розповсюджене визначення України як «буферної зони» між Західною Європою і Росією здебільшого в політичному аспекті має коріння від представлення України як маргінальної території між Сходом та Заходом, яке базується на тлумаченні назви «Україна» як окраїни або пограниччя, що вказує на вірогідну міжцивілізаційну взаємодію або міжцивілізаційне зіткнення.

Нами було показано, що в рамках теорії міжцивілізаційної взаємодії існують різні напрями. Один з них говорить про те, що соціокультурна

розколотість території України перешкождала остаточному міжцивілізаційному синтезу на її теренах східних і західних впливів. Представники іншого напрямку вважають міжцивілізаційний синтез Сходу і Заходу головним рушієм її діалектичного розвитку, при цьому наголошують на історичному розвитку цивілізацій на українській території.

Разом з тим тлумачення міжцивілізаційного синтезу як підґрунтя цивілізаційної унікальності України дає можливість визначити її як регіональну цивілізацію, яка поєднує в своєму соціокультурному просторі цивілізаційні надбання Сходу і Заходу.

Використані джерела та література

1. Теплицький Ю. М. Енциклопедія слов'янства: в 10 т. Т. 1: Етногенез слов'янства і становлення державності Русі в контексті взаємовідносин „Захід” – „Схід” (Звідки пішла земля слов'янська й якого ми роду-племіні) / Ю.М. Теплицький. – Луганськ : ВАТ „ЛЮД”, 2004. – 229 с.
2. Павленко Ю. В. Історія мирової цивілізації. Філософський аналіз: монографія / Ю.В. Павленко. – К. : Феникс, 2002. – 760 с.
3. Залізняк Л. Від склавинів до української нації: монографія / Л. Залізняк. – К.: Бібліотека українця, 2004. – 256 с.
4. Барановський Ф. Чинники та мотиви європейської інтеграції України / Ф. Барановський // Політичний менеджмент. – 2007. – № 6. – С. 115–124.
5. Горський В. Ще раз про пошук Європи / С. Горський // Філософсько-антропологічні студії. – К. : Стилос, 2000. – С. 45–50.
6. Кримський С. Колізії цивілізаційного вибору в посттоталітарній Україні / С. Кримський // Філософсько-антропологічні студії. – К. : Стилос, 2000. – С. 39–40.
7. Історія Центрально-Східної Європи: [навч. посіб.] / за ред. Л. Зашкільняка. – Львів : Львівський нац. ун-т імені Івана Франка, 2001. – 660 с.
8. Гончаревський В. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991 – 2009) / В. Гончаревський. К.: Логос, 2011. 220 с.
9. Кремень В. Г. Україна: проблеми самоорганізації : в 2-х т. Т. 1. Критика історичного досвіду / В.Г. Кремень, Д.В. Табачник, В.М. Ткаченко. – К. : Промінь, 2003. – 384 с.
10. Курас І.Ф. Цивілізаційне місце України в сучасному світі. / І.Ф. Курас // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект: зб. наук. пр. – К., 2004. – С. 4–8.
11. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України: монографія / Н. Яковенко. – К. : Критика, – 2006. – 581 с.
12. Шкляр Л.Є. Нація в умовах “розколотої” цивілізації / Л.Є. Шкляр // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. Т.2. – К. : ТОВ УВПК, 2006. – С. 207–219.
13. Майборода О.М. Українська самоідентифікація на сучасному етапі: елітарна та масова версії / О.М. Майборода // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. Т1. – К. : ТОВ УВПК, 2006. С.71–75.
14. Михальченко М. Ю. Цивілізаційна чи ціннісна розколотість України? / М. Михальченко, Ю. Шайгородський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6 (21). – С. 18–28.